

ATA Elyazması Mehmet II Dönemine Ait Okuması Bilerek Zorlaştırılmış Bir El Yazması Olmalıdır

The Voynich Manuscript Must Have Been a Manuscript from the Period of Mehmet II that was deliberately made difficult to read

II. Mehmet dönemi ajanları bilgi aktarımı için yazı biçimi ve/veya alfabe imal ediyorlardı. Benzer durumu VM metinleri için de söyleye biliyoruz. “ATA” aile çalışma grubu olarak Daha önce okunamamış VM-metinlerini Türkçe olarak okuduğumuzu ve içerikte askeri amaçlı bilgi sağlamak maksadıyla bazı bilgilerin kodlanmış olduğunu muhtelif yayınlarımızda belirtmiştik. Bu tip bir iddiada bulunduğumuzda tarihi kayıtları da incelememiz gerektiğini ve böylece tarihsel açıdan iddialarımız ile kayıtlara dayalı gerçekleşmiş olaylar arasında örtüşmeler aranması gerektiğini de biliyoruz.

Tarafımızdan, Voynich Elyazması harita sayfasında olmakla, eski adı ile Konstantinapol (İstanbul) şehrinin bir meydanına Türkler tarafından verilen bir ismin çok net biçimde okunmuş olması söz-konusu olmuştu. Çalışmamızı ve bizim sayfamızı takip eden araştırmacılar bu okumamızdan haberdar oldular. Tarihi kayıtlarda adı geçen Peçenek topluluğunun adının da aynı VM-harita sayfasında okumuştuk. O dönemde Peçenek Türkleri hem Konstantinapol’de hem de bütün bir Balkan coğrafyasında yerleşik olarak yaşamaktaydılar. İstanbul’da Ayama adı ile bilinen yeri de harita sayfasında okumuştuk. Öyle ki bu şehirde birkaç farklı yerde ve biçimde toponim adıl olarak “AYAMA” ismi farklı biçimlerde geçmektedir. (Mesela ayama deresi (ayamama deresi), ayama çeşmesi, ayama sokak, veya ayama bölgesi... ve/veya bunlar gibi ...)

Tarihi kayıtlara bakıldığında Fatih Sultan Mehmed’in (II. Mehmet) istihbarat faaliyetlerine oldukça önem verdiği ve onun zamanında istihbarat faaliyetlerinin geliştirildiğini görmekteyiz. Adı geçen devirde Sultan Mehmet tarafından Avrupa’da özellikle günümüz İtalya, Yunanistan ve Balkan coğrafyası ile birlikte, Avusturya başta olmakla bütün Avrupa’ya casuslar gönderildiği kaydedilmiştir.

Adı geçen devirdeki tarihi kayıtlara bakıldığında, casusluk faaliyetleri için tacir ve gezginlerin, hekimlerin, askerleri öncü ve sivil birliklerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda hem Hıristiyan hem Yahudi hem de Müslüman topluluklardan olan kimselerin casusluk faaliyetleri için kullanıldığını okuyoruz.

O devre ait çağdaş eserlerden ve araştırma çalışmalardan anlaşıldığı kadarıyla II. Mehmed, istihbaratı özümsemiş ve önemsemiş bir Sultan portresi çizmektedir. Onun döneminde bilgiyi taşıyan atlı ulakların sayısı ve yayıldığı coğrafya da genişlemişti, artmıştı. Kendisi atlı ulaklardan da casusluk faaliyetleri için istifade etmişti. Voynich Elyazmasının ilk sayfasının ilk cümlesinde de bir ULAK’tan (atlı haberci/postacıdan) bahsedilmektedir. (Daha önce bu ilk tümcenin çözümlemesini/okunmasını ve orada ne yazıldığı konusunu içeren bir e-mail mesajını Sayın Lisa Fagin Davis’e göndermiştim ve bu ilk cümlede ne yazdığından muhtelif yayınlarımızda ve kendi sayfamızda da bahsetmiştik.)

Sultan Mehmet devrinde girişilen hemen hemen bütün fetih hareketlerinin istihbarat çalışmalarıyla birlikte yürütülmüş olmasından tarihi kayıtlarda ve akademik makalelerde

bahsedilmektedir. Sultan Mehmet rakipleri veya komşuları hakkında bilgi sağlamak için çok farklı yollardan istifade edilmişti. Sultan Mehmet ve etrafındaki yönetici zümrenin casusluk faaliyetlerini ne kadar özümseyip önemsediklerinin pek çok kanıtı muhtelif tarihi belgelerde okunmuştur.

Tanınmış Türk Gezgin ve Yazar olan Evliya Çelebi (1611 – 1684), daha tahta çıktığı ilk andan itibaren II. Mehmed'in türlü kıyafetlerde İstanbul içinde gezindiğinden ve kendisine bilgi sağlayan casuslarının bulunduğundan bahsetmiştir. Yani, Turkish traveler and writer Evliya Çelebi'nin dedesinin dedesi de Fatih Sultan Mehmed'in akıncı askeri olarak hatıralarını aile içerisinde kuşaktan kuşağa aktarmış olmalıdır ve Çelebi Fatihin ajanları hakkında hem aile içerisinde hem de tarihi kayıtlardan bilgi edinmektedir.

Tarihi kayıtlardan bilindiği kadarıyla İstanbul'un Fethi sırasında Evliya Çelebi'nin dedesi Kara Ahmet Bey'in dedesi olan Yavuz Özbek (Er), Fatih Sultan Mehmed'in akıncılarından birisiydi. Yani, Fatih Sultan Mehmetin Akıncı askeri grubuna bağlı olan birliklerde bulunan askerlerden de istihbarat faaliyetleri için istifade ettiği kesin olarak bilinmektedir.

Evliya Çelebi'nin Seyahatname adlı eserinde kaydettiğine göre, II.Mehmed'in Rumeli Hisarı yerinde oturup rahip kıyafetiyle gezinen Müslüman bir casusu vardı. Sultan Mehmet zaman zaman onunla buluşur, görüşür ve çok sayıda casusluk işlerini veya tedbirlerini birlikte kararlaştırırlardı. II. Mehmed, Edirne'de tekrar tahta çıktığında o casusundan kendisine bir mektup ulaştığı bilinmektedir. Evliya Çelebi'nin deyimiyile bu casus bir mektubunda Sultan'a İstanbul'da (veya o dönemdeki adı ile Konstantinopol'de) Anadolu Hisarı'nın karşısına Rumeli Hisarı'nın yaptırılmasını tavsiye etmişti. Bundan da anlıyoruz ki bahsi geçen casus veya casuslar aynı zamanda fetih yapılacak coğrafyayı belirgin özelliklerini belli amaçlar için not ederek askeri sebeplerle incelemektedirler.

Aşıkpaşazâde tarihinde II. Murad'a (1404-1451) casusluk eden Doğan adlı bir martolostan bahsettiği bilinmektedir. II. Mehmed devrinin çoğu seferine katılan Tursun Bey ile 1462 senesindeki Eflak seferinde hazır bulunan Enverî ise Rumeli'deki fetih hareketleri sırasında Hristiyan martolosların istihbarat çalışmalarında kullanıldığını kaydetmişlerdir.

R. Anhegger de II. Mehmed devrinde Macaristan'a yapılan akınlar sırasında, görünüşte Hristiyan gerçekte Müslüman olan 40 martolostan istifade edildiği tespitinde bulunmuştur.

Bütün bunlardan da anlıyoruz ki Sultan Mehmet ve II. Murad her ikisi hem Hristiyan ve hem de Müslüman casuslardan istifade etmişlerdir. Bu casusların karşı tarafın saraylarına kadar sızdıkları ve içeriden çok gizli bilgilere erişerek bunları irtibat merkezlerine ilettikleri bilinmektedir. Benzer faaliyetler Avrupalılar tarafından Osmanlılara yönelik olarak da gerçekleştirilmiştir.

Tarihi kayıtlardan bilindiğine göre, belli bir casusun elindeki mektupla birlikte belli bir yerde yakalandığından bahsedilerek, bu casusun elindeki yazının uydurma (veya üretilmiş ve farklı)

harflerle yazılmasından ötürü okunmasının mümkün olamaması da söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.¹

Bu durumda gösteriyor ki, aynen Voynich Elyazması metinlerinde olduğu gibi, okuması özellikle zorlaştırılmış metinler yazmak için yine okumayı zorlaştırmak amacı ile alfabe ve/veya yazı biçimi geliştirilerek bu amaçla casusluk faaliyetlerinin yapıldığına dair tarihi kayıtlara rastlamaktayız. Tarihi kayıtlara bakıldığında hekimlerden, elçilerden ve gezginlerden de istihbarat faaliyetleri için faydalandığı görülmüştür. O devirde çeşitli ülkelerden bilgin, sanatkâr veya şifacı ya da hekim kisvesi altında İstanbul'a giden şahısların casusluk faaliyetleri ile meşgul oldukları çeşitli kaynaklarda yazılmıştır.

Mesela Mora'nın fethedilmesinden evvel oraya gönderilen elçiler hem Padişahın emirlerini gerekenlere tebliğ etmişler hem de döndüklerinde yarımadanın durumuna ve yönetiminde gördükleri başıbozukluğa ilişkin incelemelerini II. Mehmed'e arz etmişlerdi. Buna göre, Mora gayet güzel ve güvenilir limanlara sahipti. İtalya'ya sefer açıldığı takdirde kara ve deniz kuvvetleri için hareket üssü olabilirdi. Bu bilgi ışığında Mora'nın alınması için gerekli olan sefer hazırlıklarına başlanılmasına da o dönemde karar verilmişti. Bosna'nın fethi aşamasında da elçilerin Osmanlı istihbarat ağı içerisindeki etkinlikleri dikkat çekmektedir.² Osmanlı tarihinde pek çok benzeri olan bu tip ajanlık faaliyetleri özellikle II. Mehmet döneminde daha da geliştirilmiştir.

Sonuç:

Fatih Sultan Mehmet döneminde casusluk faaliyetlerine özel önem verilmiştir. Bu dönemde özellikle fetih yapılması düşünülen bölgelerin incelenmesi ve buralardan çeşitli bilgilerin aktarılması için muhtelif casuslardan yararlanılmıştır. Aynı dönemde, doktorlardan ve seyahat eden kimselerden casusluk amacıyla faydalanılmıştır. Casusların bilgi aktarımı için okunamayan alfabe ve veya yazı biçimi geliştirerek faaliyette buldukları da kayıtlarda belirtilmiştir. ATA çalışma Grubumuzun VM-harita sayfası üzerinde yaptığı çalışmaya ve bütün eser üzerinde kodlama bölümlerin olduğu anlaşıldıktan sonra kodlama yazım biçimi üzerinde yapılan ön inceleme çalışmalarına dayanarak, VM yazılış amacının da aslında yazarın hekimlik ve ilaç yapımı gibi bilgilerini (paşam diye hitap ettiği özel okuyucusuna) aktarırken bunun yanı sıra askeri değer ifade eden bilgileri de aktardığını belirte biliriz.³

Ahmet Ardiç

Şubat 2023

¹ Bakınız; Salomon Schweigger, Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581), Çev: S. Türkiş Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, sayfa 78. -- "Yazar, bir gün öyle bir casusun elindeki mektupla birlikte yakalandığını, ancak mektuptaki yazının uydurma harflerle yazılmasından ötürü okunmasının mümkün olmadığını, buna rağmen casusun kazığa oturtulmak suretiyle cezalandırıldığını naklediyor."

² Ahmet YÜKSEL, Burhan E. ÇAVDAROĞLU II. Mehmed Devri Osmanlı İstihbarat Ağı, GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE MANİSA Şehzade II. Mehmet ve Manisa Tarihi - Kültürü – Ekonomisi, ISBN: 978-975-8628-75-9 (1.c)- Sayfa 525'den 539'a kadar olan bölüm)

Bakınız: < file:///C:/Users/user/Downloads/II_Mehmed_Devri_Osmanli_Istihbarat_Agi%20(1).pdf >

³ Voynich Elyazması (ATA elyazması) üzerinde yapılan okuma çalışmalarının detaylarını görmek için ATA Çalışma Grubumuzun araştırma sonuçlarını paylaştığı şu sayfayı makaleler bölümü ile birlikte inceleyiniz; < <https://www.turkicresearch.com/> >

Osmanlıda II. Mehmet Dönemi çaşıutlarının faaliyetleri ve genel olarak Osmanlı casusluk faaliyetleri hakkında bilgi alınabilecek muhtelif **kaynaklar**:

Kronikler, Seyahatnameler, akademik makaleler

- Aşıkpaşazade, Aşıkpashaoğlu Tarihi, Yay. Haz. Necdet Öztürk, Bilger Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2013.
- Dukas, Bizans Tarihi, Çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul Matbaası, İstanbul 1956.
- Enveri, Fatih Devri Kaynaklarından Düstürnâme-i Enverî, (Osmanlı Tarihi Kısmı, 1299 - 1466), Haz. Necdet Öztürk, Kitabevi Yay. İstanbul 2003.
- Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Haz. Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, 1. Cilt 2. Kitap, İstanbul 2006
- Gelibolulu Mustafa 'Âlî, Mevâ'idün-Nefâis fi-Kavâ'idil-Mecâlis, Haz. Mehmet Şeker, TTK Yay., Ankara 1997.
- Hadîdî, Tevârih-i Al-i Osman, Yay. Haz. Necdet Öztürk, Marmara Ün. Yayınları, İstanbul 1991.
- Hezarfen Hüseyin Efendi, Telhisü'l-Beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osmân, Haz. Sevim İlgürel, TTK Yay., Ankara 1998.
- Hırzû'l-Müluk, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Haz. Yücel, Yaşar, TTK Yay., Ankara 1988.
- Hoca Saadettin Efendi, Tacü't-Tevarih, Sad. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınlar, C.III, Ankara, 1979
- Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani, Çevr. Muzaffer Gökman, Bahar Matbaası, İstanbul 1967.
- Mevlana Mehmed Neşri, Cihannüma, Yay. Haz. Necdet Öztürk, Bilger Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2008.
- Müneccimbaşı Ahmed B. Lütfullah, Camiü'd-Düvel (Osmanlı Tarihi, 1299- 1481), Yay. Ahmet Ağırakça, İnsan Yay., İstanbul 1995.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede, Müneccimbaşı Tarihi, C. II, Trc. İsmail Erünsal, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul. Oruç Beğ, Oruç Beğ Tarihi, Yay. Haz. Necdet Öztürk, Bilger Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2014.
- Ostrogorsky, George, Bizans Devleti Tarihi, TTK, Ankara 2011. Schweigger, Salomon, Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581), Çev. S. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.
- Tursun Bey, Tarih-i Ebu'l-Feth, Haz. Mertol Tulum, İstanbul 1997.
- Adıvar, Adnan , "İstanbul'un Fethi Sırasında Bizans ve Türk Kültür Vaziyeti", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 9, Ankara 1998.
- Afyoncu, Erhan, "On Soruda İstanbul Kuşatmaları ve Fatih", Popüler Tarih Dergisi, S. 33, 2003.
- Anhegger, Robert, "Martoloslar Hakkında", Türkiyat Mecmuası, C.VII-VIII (1940-1942), cüz.1, İstanbul 1942.
- Arı, Bülent, "Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period", Ottoman Diplomacy Conventional or Unconventional ?, Ed. A. Nuri Yurdusev, Basingstoke, Palgrave, 2004.
- Babinger, Franz, Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı, Oğlak Yayınevi, İstanbul 2010.
- Dünya Casusluk Tarihi I, Ed. Ercan Arıklı, Artel Yay., İstanbul 1974.
- Emecen, M. Feridun, "Fatih Sultan Mehmet Han ve Dönemi", Ed. Ayşenur Bilge Zafer, Gaye Kitapevi, Bursa 2016.
- Ercan, Yavuz, Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar, Ankara 1989.
- Gürkan, Emrah Safa, Sultanın Casusları: 16. Yüzyılda İstihbarat, Sabotaj Ve Rüşvet Ağları, Kronik Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Hammer, Joseph, Fatih Sultan Mehmed, Çev. Kaya Bilir, Kariyer Yayıncılık, İstanbul 2011.

- İlater, Erdal, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XX. Yüzyıllar)", Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, (İstihbarat Özel), C.8, S.2, Ankara 2002.
- İnalçık, Halil, Devlet-i Aliyye I, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014.
- Jorga, Nicholae, Büyük Türk, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.
- Kinross, Lord, The Ottoman Centruies, Sander Yayınevi, İstanbul 2010.
- Kongar, Emre, Tarihimize Yüzleşmek, Remzi Kitapevi, İstanbul 2009.
- Kuran, Ercüment, Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri (1793-1821), Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay. Ankara 1968.
- Lowry, Heath, Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2012.
- Okiç, Tayyip, "Gazi Hüsrev Bey", DİA, C.12, Ankara 2003. Özcan, Abdülkadir, "Casus", DİA, C.7, İstanbul 2003.
- Pehlivanlı, Hamit, "Osmanlılarda İstihbaratçılık", Türkler, C. XIII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.
- Sümer, Faruk, "Fatih'in Son Seferi Hangi Devlete Karşı İdi?", Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı, Ed. Kemal Yurdakul Aren-İ. Aydın Yüksel-Özcan Ergiydiren, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1995.
- Takats, Sandor, Macaristan Türk Aleminden Çizgiler, Çev. Sadrettin Karatay, MEB Yay., İstanbul 1992.
- Rice, Talbot Tamara, Bizans'ta Günlük Yaşam, Bizans'ın Mücevheri Konstantinopolis, Çev. Bilgi Altınok, Göçebe Yay. İstanbul 1998.
- Tansel, Selahattin, Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri, TTK, Ankara 2014.
- Timur, Taner, "Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?", Tarih ve Toplum, S.6, Haziran 1984.
- Tulum, Mertol, "Dursun Bey", DİA, C.10, Ankara 2003.
- Unat, Faik Reşit, Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri, TTK Yay., Ankara 1968.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, C.I, TTK, Ankara 2011.
- Ünver, Süheyl, Un Cahier D'Enfance Du Sultan Mehemed Le Conquerant "Fatih" (Fatih'in Çocukluk Defteri), İstanbul 1961.
- Yücel, Yaşar-SEVİM Ali, Osmanlı Klasik Döneminin Üç Hükümdarı Fatih/Yavuz/Kanuni, TTK, Ankara 1991.
- Yüksel, Ahmet, II.Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.
- Osmanlıda Casusluk Faaliyetleri ile ilgili bilgi edinmek için okuduğumuz makalede gösterilen kaynaklar yukarıda sıralanmıştır. Burada bu kaynakları alıntılamanın amacı okuyucu için bu konuda başvurulabilecek kaynakları göstermektir. Aynı biçimde biz de bu kaynaklara ulaşarak okuduk ve halen belli kısımları not alarak tekraren okumaktayız. Bu cümleden, bakınız; Ahmet YÜKSEL, Burhan E. ÇAVDAROĞLU II. Mehmed Devri Osmanlı İstihbarat Ağı. Makale; < file:///C:/Users/user/Downloads/II_Mehmed_Devri_Osmanli_Istihbarat_Agi%20(1).pdf> Bakınız; *Adı Geçen "II. Mehmed Devri Osmanlı İstihbarat Ağı" adlı makalede gösterilen kaynaklar ve atıf yapılmış alıntı bilgilerin sayfa numaraları belirtilmekle:*
- Lord Kinross, The Ottoman Centruies, Sander Yayınevi, İstanbul 2010, s.87.
- Halil İnalçık, "Mehmed II", DİA, C.28, Ankara 2003, s.395.
- Franz Babinger, Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı, Oğlak Yayınevi, İstanbul 2010, s.31; Süheyl Ünver, Un Cahier D'Enfance Du Sultan Mehemed Le Conquerant "Fatih" (Fatih'in Çocukluk Defteri), İstanbul 1961, s.4.
- Halil İnalçık, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I, Ankara 1995, s.56.
- Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınevi, Ankara 2016, s.27.

- İnalçık, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I, s.65.
- Babinger, Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı, s.48.
- İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, s.52.
- Emre Kongar, Tarihimizle Yüzleşmek, Remzi Kitapevi, İstanbul 2009, s.59.
- Adnan Adivar, "İstanbul'un Fethi Sırasında Bizans ve Türk Kültür Vaziyeti", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 1954, S. 9, s.12; Erhan Afyoncu, "On Soruda İstanbul Kuşatmaları ve Fatih", Popüler Tarih Dergisi, S. 33, s.35. 2003
- Muzaffer Gökman, Fatih İstanbul Kapılarında - Yabancı Gözü ile İstanbul'un Fethi, Latin Matbaacılık, İstanbul 1976, s.59.
- Joseph Hammer, Fatih Sultan Mehmed, Çev. Kaya Bilir, Kariyer Yayıncılık, İstanbul 2011, s.132.
- Halil İnalçık, Devlet-i Aliyye I, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s.90.
- Selahattin Tansel, Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri, TTK, Ankara 2014, s.78, 99.
- Feridun M. Emecen, Fetih ve Kıyamet 1453, Timaş Yayınevi, İstanbul 2016, s.63.
- Yaşar Yücel-Ali Sevim, Osmanlı Klasik Döneminin Üç Hükümdarı Fatih/Yavuz/Kanuni, TTK, Ankara 1991, s.7.
- Nicholae Jorga, Büyük Türk, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s.45.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. I, TTK, Ankara 2011, s.457; Feridun Emecen, "Fatih Sultan Mehmet Han ve Dönemi", Ed. Ayşenur Bilge Zafer, Gaye Kitapevi, Bursa 2016, s.18.
- Faruk Sümer, "Fatih'in Son Seferi Hangi Devlete Karşı İdi?", Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı, Ed. Kemal Yurdakul Aren vd., İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1995, s. 369-372.
- Heath Lowry, Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2012, s.32.
- Ahmet Yüksel, II.Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013; Emrah Safa Gürkan, Sultanın Casusları: 16. Yüzyılda İstihbarat, Sabotaj Ve Rüşvet Ağları, Kronik Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Yavuz Ercan, Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları, Ankara 2001, s.203.
- Taner Timur, "Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?", Tarih ve Toplum, S.6, Haziran 1984, s.414;
- Abdülkadir Özcan, "Casus", DiA, C.7, İstanbul 2003, s.167.
- Bülent Arı, "Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period", Ottoman Diplomacy Conventionalor Unconventional?, Ed. A.Nuri Yurdusev, Basingstoke, Palgrave, 2004, p.45.
- Hezarfen Hüseyin Efendi, Telhisü'l-Beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osmân, Haz. Sevim İlgürel, TTK Yay., Ankara 1998, s.179.
- Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Camiü'd-Düvel (Osmanlı Tarihi, 1299-1481), Yay. Ahmet Ağırakça, İnsan Yay., İstanbul 1995, s.273, 288.
- Hoca Saadettin Efendi, Tacü't-Tevarih, Sad. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, C. III, Ankara 1979, s.177.
- Timur, "Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?" s.416; Özcan, "Casus", s.167-168; Sandor Takats, Macaristan Türk Aleminden Çizgiler, Çev. Sadrettin Karatay, MEB Yay., İstanbul 1992 s.187; Koca Sekbanbaşı Risalesi (Koca Sekbanbaşı'nın İdâre-i Devlet Hakkında Şehzade IV.Mustafa'ya Sunduğu Layiha) Haz. Abdullah Uçman, Tercüman 1001 Temel Eser, 1974, s.81-87; Dünya Casusluk Tarihi I, Ed. Ercan Arıklı, Artel Yay., İstanbul 1974, s.9-15.
- Tamara Talbot Rice, Bizans'ta Günlük Yaşam, Bizans'ın Mücevheri Konstantinapolis, Çev. Bilgi Altınok, Göçebe Yay. İstanbul 1998, s. 103-104.
- George Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarih, TTK, Ankara 2011, s. 346.

- Musahiplerin rol ve nitelikleri için bkz. Gelibolulu Mustafa 'Âlî, Mevâ'idün-Nefâis fi-Kavâ'idü'l-Mecâlis, Haz. Mehmet Şeker, TTK Yay., Ankara 1997, s.280.
- Yaşar Yücel, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar- Hırzû'l-Müluk, TTK Yay., Ankara 1988, s.175, 180-190.
- Kivâmî, Fetihnâme, Haz. Ceyhun Vedat Uygur, YKY, İstanbul 2007, s.280-286, 446.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Camiü'd-Düvel, s.264.
- Kivâmî, Fetihnâme, s.420.
- Hadîdî, Tevârih-i Al-i Osman, Yay. Haz. Necdet Öztürk, Marmara Üniv. Yayınları, İstanbul 1991, s.299.
- Oruç Beğ, Oruç Beğ Tarihi, Yay. Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2014, s.130.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Camiü'd-Düvel, s.257.
- Aşıkpaşazade, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Yay. Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2013, s.271; Mehmed Neşri, Cihannüma, , Yay. Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınevi İstanbul, 2008, s.333.
- Mehmed Neşri, Cihannüma, s.332; Aşıkpaşazade, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s. 198.
- Hoca Saadettin Efendi, Tacü't-Tevarîh, C.III, s.88.
- Tursun Bey, Tarih-i Ebu'l-Feth, Haz. Mertol Tulum, İstanbul 1997, s.113.
- Hoca Saadettin Efendi, Tacü't-Tevarîh, C.III, s.88-89; Müneccimbaşı Ahmed Dede, Müneccimbaşı Tarihi, C. II, Trc. İsmail Erünsal, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, s.334-335; Müneccimbaşı Ahmed B. Lütfullah, Camiü'd-Düvel, s.271-272; Tursun Bey, kaleye haber ulaştırılanların Martoloslardan haberciler olduğunu nakletmiştir. Bkz. Tarih-i Ebu'l-Feth, s.113.
- Hoca Saadettin Efendi, Tacü't-Tevarîh, c.III, s.89-91; Müneccimbaşı Ahmed Dede, Müneccimbaşı Tarihi, C.II, s.335.
- Tursun Bey, Tarih-i Ebu'l-Feth, s.115; Hoca Saadettin Efendi, Tacü't-Tevarîh, C.III, s.89-91; Müneccimbaşı Ahmed Dede, Müneccimbaşı Tarihi, C.II, s.334-335.
- Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani, Çev. Muzaffer Gökman, Bahar Matbaası, İstanbul 1967, s.124-125.
- Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Haz.Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, 1. Cilt 2. Kitap, İstanbul 2006, s.415-416.
- Dünya Casusluk Tarihi, I, s.10.
- Mertol Tulum, "Dursun Bey", DİA, C.10, Ankara 2003, s.6.
- Tursun Bey, Tarih-i Ebu'l-Feth, s.51.
- Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-Nümâ, C.II, s.693.
- Dukas, Bizans Tarihi, Çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul Matbaası, İstanbul 1956, s.163.
- Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani, s.151; Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-Nümâ, C.II, s.735; Aşıkpaşazade, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s.230; Hoca Saadettin Efendi, Tacü't- Tevarih, c.III, s.29, 32-33; Müneccimbaşı Tarihi, C.II, s.333.
- Hoca Saadettin Efendi, Tacü't- Tevarih, C.III, s.71.
- Bosna krallığının son merkezidir. Bkz. Tayyip Okıç, "Gazi Hüsrev Bey", DİA, C.12, Ankara 2003, s.454.
- Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani, s.231; Aşıkpaşazade, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s.232.
- Aşıkpaşazade, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s.246; Tursun Bey, Tarih-i Ebu'l-Feth, s.99; Müneccimbaşı Ahmed Dede, Müneccimbaşı Tarihi, C.II, s.330; Hoca Saadettin Efendi, Tacü't- Tevarih, C.III, s.71.
- Hoca Saadettin Efendi, Tacü't- Tevarih, C.III, s.71-72; Müneccimbaşı Ahmed Dede, Müneccimbaşı Tarihi, C.II, s.330.
- Tursun Bey, Tarih-i Ebu'l-Feth, s.101.

- Müneccimbaşı Ahmed Dede, Müneccimbaşı Tarihi, C.II, s.329-331.
- Tursun Bey, Tarih-i Ebu'l-Feth,s.87-89; Müneccimbaşı Ahmed Dede, Müneccimbaşı Tarihi, C.II, s.235.
- Tursun Bey, Tarih-i Ebu'l-Feth, s.90-91.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede, Müneccimbaşı Tarihi, C.II, s.342; Aşıkpaşazade, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s.260.
- Hoca Saadettin Efendi, Tacü't-Tevârih, C. III, s.35.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede, Müneccimbaşı Tarihi, C.II, s.321.
- Hoca Saadettin Efendi, Tacü't-Tevârih, C. III, s.35.
- Aşıkpaşazade, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s. 157-158, 229; Müneccimbaşı Ahmed Dede, Müneccimbaşı Tarihi, C.II, s.321; Hoca Saadettin Efendi, Tacü't-Tevârih, c.III, s.35-36.
- Yavuz Ercan'ın tespitlerine göre Voynuk teşkilatı 1376-1377 yıllarında, Rumeli'de fethedilen bölgelerdeki Gayrimüslim halktan oluşturulmuştur ve görevleri karşılığında vergilerden bağışlandıkları 1545 tarihli Kanun-ı Öşür ve Haraç ve Sair Rûsum ve Bâc-ı Reaya-ı Livâ-ı Pojega Kanunnamesinde açıkça belirtilmiştir. Yavuz Ercan, Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar, Ankara 1989, s.4, 11, 75 ve 96.
- Martolosların istihbarat çalışmaları için bkz. Robert Anhegger, "Martoloslar Hakkında", Türkiyat Mecmuası, C. VII-VIII (1940-1942), cüz.1, İstanbul 1942, s.285-286; Hamit Pehlivanlı, "Osmanlılarda İstihbaratçılık", Türkler, C. XIII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.655-656.
- Aşıkpaşazade, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s.130.
- Enverî, Fatih Devri Kaynaklarından Düstûrnâme-i Enverî, (Osmanlı Tarihi Kısmı, 1299-1466), Haz. Necdet Öztürk, Kitabevi Yay. İstanbul 2003, s.68-70; Tursun Bey, Tarih-i Ebu'l-Feth, s.137.
- Tursun Bey, Tarih-i Ebu'l-Feth, s. 80-81.
- Özcan, "Cusus", s.167.
- Erdal İlter, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XX. Yüzyıllar)", Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi (İstihbarat Özel), C.8, S.2, Ankara 2002, s.234. Dukas, Bizans Tarihi, s.170.
- Faik Reşit Unat, Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri, TTK Yay., Ankara 1968, s.17-19; Ercüment Kuran, "1793-1811 Döneminde İlk Osmanlı Mukim Elçilerinin Diplomatik Faaliyetleri", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, (Ankara, 15-17 Ekim 1997), Ankara 1999, s.55.
- Ercüment Kuran, Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri (1793-1821), Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1968 s.9. Yazar, bir gün öyle bir casusun elindeki mektupla birlikte yakalandığını, ancak mektuptaki yazının uydurma harflerle yazılmasından ötürü okunmasının mümkün olmadığını, buna rağmen casusun kaziğa oturtulmak suretiyle cezalandırıldığını naklediyor. Bkz. Salomon Schweigger, Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581),Çev: S. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s.78.
- Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani, s.149.
- Aşıkpaşazade, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s. 173-174.
- Ayrıntı için bkz. Hoca Saadettin Efendi, Tacü't-Tevarîh, c.III, s.140-142.